

Jiří Mareš jubilující

ELIŠKA WALTEROVÁ

V letošním roce oslavuje neuvěřitelně 80. narozeniny profesor PhDr. Jiří Mareš, CSc., významný český vědec a vysokoškolský pedagog, známý v pedagogice, pedagogické psychologii a sociální medicíně. V těchto oborech snad není jediného výzkumníka, který by neznal jeho práce.

Odborný rejstřík Jiřího Mareše a jeho publikační seznam svědčí o neobvyklé rozklenutosti a tematické šíři. Stručně v přehledu lze uvést, že v pedagogice a pedagogické psychologii se zabýval komunikací a interakcemi v edukačním prostředí, styly učení žáků i vysokoškolských studentů, sociálním klimatem školy a třídy, učitelským pojetím výuky a žákovým pojetím učiva. Je uznáván jako autor relevantních přehledových a metodologických studií, iniciátor obohacování inventáře výzkumných nástrojů, objevitel a protagonista „vynořujících se“ témat, znalec odborné terminologie a iniciátor diskusí, např. o standardu přípravného vzdělávání učitelů či o hodnocení vysokoškolské výuky studenty. V medicínské oblasti se zaměřuje na komunikaci mezi pacientem a lékařem, zabývá se pacientovým pojetím nemoci a zdraví, strachem a bolestí u dětských pacientů a zvládnáním zátěžových situací u zdravotníků. Jeho vel-

kým tématem je kvalita života dětí a dospívajících i specifických skupin populace, včetně seniorů a pacientů s frekventovanými nemocemi a obtížemi.

V každé oblasti, kterou se zabývá, publikuje Mareš zásadní studie, jeho práce mají ohlas a následovníky.¹ Na svém účtu má více než dvě desítky monografií, téměř tři stovky časopiseckých studií, kapitol v knihách, příspěvků ve sbornících a dalších publikací. Jeho díla, zejména *Pedagogická psychologie* (Mareš, 2013a, 704 stran!), knihy o pedagogické komunikaci (Mareš & Křivohlavý, 1995) a stylech učení (Mareš, 1998b) spolu s knihami o dětské bolesti (Mareš a kol., 1997) a posttraumatickém rozvoji člověka (Mareš, 2012) patří dnes už do zlatého fondu ve svých oborech.

Jiří Mareš je také známý svými aktivitami ve vědeckých společnostech, radách a odborných grémiích. Je aktivním členem Českomoravské psychologické společnosti, Asociace školních psychologů, Společnosti pro výchovu a Společnosti pro studium a léčbu bolesti České lékařské společnosti J. E. Purkyně. Byl spoluzakladatelem České asociace pedagogického výzkumu, v níž se výrazně angažuje tři desetiletí, v roce 2019 mu bylo uděleno čestné členství. Aktivně

¹ Podle Google Scholar na počátku roku 2022 přesáhly citace Marešových publikací jedenáct tisíc, jen za posledních pět let přibýlo více než tři a půl tisíce citací.

vystupuje ve vědeckých radách, je členem vědecké rady Lékařské fakulty UK v Hradci Králové, Pedagogické fakulty UK v Praze, Fakulty sociálních studií MU v Brně, Výzkumného ústavu dětské psychologie a patopsychologie v Bratislavě, pracuje v několika oborových radách. Je dlouholetým členem výkonné redakční rady časopisu *Pedagogika* a patří k jeho častým přispěvatelům, působí v redakčních radách časopisů Školský psycholog a Ošetřovatelství.

V odborné komunitě je pověstný bystrými postřehy a kritickými komentáři založenými na hlubokých znalostech a výzkumných zkušenostech. Ty uplatňoval i jako vedoucí pracovní skupiny pro pedagogiku, psychologii a kinantropologii Akreditační komise ČR. V ní se mu mj. podařilo iniciovat a díky osobní angažovanosti prosadit akreditaci oborových rad v didaktikách a vytvořit minimální standard přípravného vzdělávání učitelů s poměrným zastoupením oborového, pedagogicko-psychologického a praktického komponentu.

Obraťme nyní pozornost k běhu života jubilanta. Jiří Mareš se narodil 3. srpna 1942 v Praze, avšak velký díl jeho osobního i profesního života je spjatý s východočeskou metropolí Hradcem Králové. Školní léta prožil v době, kdy české školství procházelo bezprecedentními změnami po Nejedlého reformě a dalších opatřeních, která následovala v 50. letech, kdy se změnila délka školní docházky a struktura vzdělávacího systému, redukoval se obsah a posilovaly ideologické aspekty výchovy budoucích občanů socialistického státu podle sovětského vzoru. Podobně jako jeho vrstevníci nastoupil Jiří Mareš ještě do prv-

ní třídy národní školy, povinnou školní docházku končil závěrečnými zkouškami na osmiletce, která se – ač poskytovala v dnešním pojetí základní vzdělávání – nazývala osmiletou (nižší) střední školou. Po maturitě na jedenáctileté (vyšší) střední škole a vojenské službě vystudoval Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze, obor matematika – výtvarná výchova. Zatímco matematika mu byla dobrým základem pro pozdější výzkumnou činnost, výtvarničinou se Jiří, podle svých vlastních slov, nikdy profesně nezabýval, nestala se ani jeho koníčkem. V jeho bibliografii však najdeme práce, které se zabývají využitím dětské kresby v pedagogické psychologii (Mareš, 1998b, 2002, 2007, 2011).

V srpnu 1968 prošel Jiří Mareš úspěšně konkurzem do Laboratoře programovaného učení v Pedagogickém ústavu Jana Ámose Komenského (PÚJAK) Československé akademie věd. Stal se aspirantem, což byla tehdejší forma vědecké přípravy, nynější doktorské studium. Jeho školitelkou byla přísná Dana Tollingerová. Absolvoval v oboru psychologie a získal titul kandidáta věd. Už v 70. letech začal publikovat v problematice pedagogické komunikace a školní úspěšnosti žáků. Zaujaly ho západní diagnostické metody i progresivní sovětské teorie optimalizace vyučovacího procesu. Spolupracoval s oddělením pedagogické psychologie PÚJAK, zejména se Zdeňkem Helusem a Václavem Kulíčem, s nimiž také publikoval (Helus et al., 1979a, 1979b), a to i po odchodu do Hradce Králové, kde založil rodinu a získal zaměstnání na Lékařské fakultě UK, na níž – v Ústavu sociálního lékařství – působí dosud.

Je obdivuhodné, jak se mu podařilo pokračovat v pedagogicko-psychologických výzkumech a etablovat se záhy i v jiném oboru, sociální medicíně. Této kombinace dokázal vhodně využít k interdisciplinárnímu propojování (Mareš, 2000a) nebo srovnávání obdobných fenoménů ve vzdělávacím a zdravotnickém prostředí, např. ve studiích zabývajících se kvalitou života, rozdíly ve zdravotním stavu žáků a jejich dopady na fungování žáků ve škole (Mareš, 2022). Zaujme i jeho sledování obdobných fenoménů ve školním a zdravotnickém prostředí, jako to provedl např. při analýze vztahu učitelů a zdravotníků ke změnám (Mareš, 2018a, 2018b). V každé oblasti hledá Jiří podněty a inspirace pro rozvoj té druhé (Mareš, 2000a, 2008) a rozvíjí mezioborový diskurz, např. v kapitole Medicínská pedagogika v *Pedagogické encyklopedii* (Krejčíková & Mareš, 2009) Stojí za zmínku, že pozoruhodná oborová symbióza se promítla i do odborné spolupráce v rodině. S manželkou, dětskou lékařkou, Jiří spolupracoval a publikoval ve výzkumech dětské bolesti (Mareš & Marešová, 2000a, 2000b).

Devadesátá léta, čas velkých společenských změn, zahájení vzdělávací transformace a otevření nových možností ve svobodném badatelském prostředí, přinesla relevantní změny také do profesního života Jiřího Mareše. Jako již zralý vědec středního věku se habilitoval a byl jmenován mezi prvními příslušníky své generace profesorem na Univerzitě Karlově v oboru psychologie. V té době zhodnocuje své dosavadní výzkumy a publikuje monografie ve svých hlavních tématech – komunikace ve škole a učební styly (Mareš & Křivohlavý, 1995;

Mareš, 1998a). V jeho empirických výzkumech v tomto období dominují spíše medicínská témata bolesti a rozsáhlý výzkum kvality života v proměnách věku, zdravotní kondice jedince a péče o pacienta.

V první dekádě 21. století se věnuje intenzivně projektu sociálních opor u dětí a dospívajících. Vycházejí tři díly respektované publikace *Sociální opora u dětí a dospívajících* (Mareš et al., 2001, 2002, 2003), konstituující empiricko-badatelskou kulturu v oblasti dříve opomíjené, obohacující spektrum sociální, psychologické a lékařské pomoci. Dílo vznikalo v řešitelském kolektivu dvou desítek odborníků z univerzitních pracovišť, nemocnic a základních a speciálních škol. Ač nemělo své kmenové pracoviště, díky koordinaci a pečlivé redakci se „podařilo identifikovat jasné obrysy reálných možností účinného pomáhání na základě pronikavé reflexe určujících souvislostí“, jak konstatuje v recenzním posudku Helus (2002).

Neméně náročný byl projekt průniku do problematiky kvality života dětí a dospívajících, reflektované ve všech dílech publikace *Kvalita života dětí a dospívajících* (Mareš et al., 2006, 2007, 2008), který byl přínosem poznatkovým, teoretickým a zejména metodologickým díky zavedení u nás méně využívaných kvalitativních metod (ohniskové skupiny, případové studie). Problematika, nahlížena z různých aspektů, přinesla nové pohledy na kvalitu zdraví a posttraumatického rozvoje osobnosti.

Jako zkušený výzkumník si Mareš uvědomuje potřebu retrospektivní reflexe vývoje pedagogické psychologie a na prahu 21. století publikuje v *Pedagogice* velkou

přehledovou studii (Mareš, 2000b, 2001a). Otevírá i další, netradiční témata, všímá si humoru ve vyučování (Mareš, 2001) či podvádění ve škole (Mareš, 2005).

Zvýšený zájem o metodologické problémy výzkumu inspiruje Mareše v následující dekádě k publikování zásadních textů k vytváření přehledových studií (Mareš, 2013c, 2013d) a tvorbě případových studií (Mareš, 2015), které se staly „povinnou literaturou“ nejen pro mladé výzkumníky.

Významnou oblastí odborného zájmu se již v 90. letech stala odborná terminologie. Spolu s Petrem Gavorou vydávají nejprve *Anglicko-slovenský* a následně potřebný *Anglicko-český pedagogický slovník* (Mareš & Gavora, 1999), který Jiří později doplnil slovníčky pojmů souvisejících s klimatem školy, kvalitou života či pacientovým pojetím nemoci.

Velký díl terminologické práce odvedl Jiří Mareš jako spoluautor *Pedagogického slovníku*, který poprvé vyšel v roce 1995 (Průcha, Walterová & Mareš, 1995) a znamenal opakovanou vydání, poslední, sedmé, aktualizované a rozšířené vydání z roku 2013 (Průcha, Walterová & Mareš, 2013) reaguje na vývoj v pedagogické teorii, výzkumu i vzdělávací praxi a politice.

Poslední tři dekády v odborné činnosti Jiřího Mareše představují také intenzivní participaci na vědecko-organizačních záležitostech a angažmá ve výše uvedených grémiích, vědeckých společnostech a konzultačních skupinách. V nich Jiří přináší nové podněty, založené na důkladném seznámení s trendy v zahraničí, s evidencemi o stavu v českém prostředí a potřebách praxe. Pří-

kladem mohou být podněty pro studentské hodnocení výuky „dotazené“ až k manuálu pro jeho tvůrce a uživatele (Mareš, 2006) nebo pozornost věnovaná profesnímu uplatnění postdoktorandů (Mareš, 2013b).

Je ještě jedna důležitá oblast Marešova odborného přínosu. Jsou to jeho překlady a modifikace výzkumných a diagnostických metod a nástrojů, které publikoval a předložil k dispozici českým výzkumníkům. Jejich soupis představuje více než dvě desítky položek, mezi nimiž lze nalézt dotazníky ke stylu učení, k sociální komunikaci, k sociálním oporám. Frekventovaně jsou výzkumníky využívány dotazníky ke klimatu školní třídy (Mareš & Ježek, 2012), což je téma, kterým se Jiří zabýval dlouhodobě už od konce 90. let, kdy publikoval přehledovou studii (Mareš, 1998a), podobně jako diagnostika psychosociálního klimatu školy a jeho metodologická inventura (Mareš & Ježek, 2006).

V limitovaném rozsahu tohoto textu nelze zmínit všechna témata a publikace, kterými Jiří Mareš obohatil poznatkovou základnu pedagogiky, pedagogické psychologie a sociálního lékařství. Chci však zdůraznit, že jeho přístup ke zkoumaným problémům se vyznačuje důsledností, důkladností teoretické a metodologické přípravy a „dotahováním“ do pozice potenciální aplikovatelnosti, výzkumné replikovatelnosti a využitelnosti v praxi. Jiří píše také vysokoškolské učebnice a studijní texty pro lékařské fakulty a pro učitele (např. Čáp & Mareš, 2001).

Ráda bych připojila něco z osobních vzpomínek na dokreslení obrazu jubilanta.² S Jiřím jsme vrstevníci a známe se déle než

² Paměť mi osvěžily texty v publikaci Ježkové (2013), kde lze nalézt vzpomínky nás obou.

půl století. Původně kolegiální vztah s léty přerostl v úctyhodné přátelství. Poprvé se naše cesty protly 13. srpna 1968 v konkurzu v PÚJAK na místo aspiranta v Laboratoři programovaného učení. Jiří suverénně vyhrál, zatímco mně bylo sděleno, že jsem sice uspěla jako druhá, ale vzhledem k tomu, že místo je jen jedno, byl přijat konkurent Mareš. Jako těšinské jablíčko mi tehdejší ředitel PÚJAK, František Malíř, nezávazně slíbil, že když bude někdy v budoucnu možnost vypsat aspiranturu v oboru pedagogika se specializací vyučování cizím jazykům, kde bych se lépe uplatnila, budu mít možnost se o aspiranturu ucházet, což se stalo o rok později. S Jiřím jsme se pak setkávali na seminářích a oficiálních celoustavních akcích i na neformálních posezeních mladých vědeckých pracovníků. Pamatuji si jej jako galantního a vtipného mladého muže, ochotného poradit a pomoci. On měl náskok, já se teprve orientovala a považovala jsem ho téměř za staršího bratra. První odborné sblížení nastalo díky našemu společnému zájmu o progresivní sovětskou pedagogiku a didaktiku, zejména o práce Babanského, jehož texty o optimalizaci vyučování jsme překládali; Jiří přeložil celou knihu, já několik článků. Došlo i ke společné práci, když jsme se sešli nad překladem textů ruského psychologa L. N. Landy, který vydalo SPN pod názvem *Algoritmy a učení* (Landa, 1973), ale protože autor brzy poté emigroval do USA, jeho práce nebyly žádoucí.

S Jiřím jsme se setkávali také na pravidelných československo-sovětských seminářích s pracovníky sovětské Akademie pedagogických věd a na česko-slovenských seminářích s kolegy z Ústavu experimentální pedagogiky Slovenské akademie věd.

Tam bylo založeno dlouholeté přátelství a spolupráce Jiřího Mareše s Petrem Gavrou, s nímž jsem se já poznala už dříve jako aspirantka F. Malíře, který byl i Petrovým školitelem – ale to je už jiná historie.

Po mojí obhajobě disertace v roce 1975 už byl Jiří usazen v Hradci Králové, zatímco já jsem zůstala v PÚJAK. Vidali jsme se na inspirativních, odborně a lidsky vřelých setkáních v oddělení pedagogické psychologie vedeném námi oběma milovaným a obdivovaným guru Zdeňkem Helusem.

S Jiřím jsme se setkali znovu, již oba jako výzkumníci středního věku, v 90. letech, kdy jsme spoluzakládali Českou asociaci pedagogického výzkumu (ČAPV), a v letech 1992–1996 jsme oba byli členy výboru asociace. Jiří se aktivně zapojuje do odborné části programu kontinuálně. Konference ČAPV jsou jednou z příležitostí ke každoročním odborným i osobním přátelským setkáváním. V neoficiální části září Jiří jako výborný tanečník, kterého doprovází pověst zábavného společníka ukládajícího se ke spánku mezi posledními, pokud vůbec.

V době, kdy Jiří vedl pracovní skupinu Akreditační komise a já v ní pracovala jako člen, jsem měla možnost jej bezprostředně poznat také jako schopného manažera, přísného šéfa i obratného diplomata při vyjednávání s autory studijních programů, které vyžadovaly odstranění nedostatků. Vážím si i těchto pracovních zkušeností, získaných pod jeho vedením.

Co dodat? Milý Jiří, přejeme Ti do dalších dekád neutuchající vědeckou invenci, dobrou mentální kondici, zachování zdraví a hodně radostných chvil a zážitků v profesi i v osobním životě.

VYBRANÉ REFERENCE

- Čáp, J., & Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.
- Helus, Z. (2002). *Recenzní posudek publikace J. Mareš a kol. Sociální opora u dětí a mládeže*. Rukopis.
- Helus, Z., Kulič, V., & Mareš, J. (1979a). *Základní teoretické a metodologické problémy pedagogické diagnostiky*. Praha: Ústav školských informací.
- Helus, Z., Kulič, V., Hrabal, V., & Mareš, J. (1979b). *Psychologie školní úspěšnosti žáků*. Praha: SPN.
- Krejčíková, J., & Mareš, J. (2009). Medicínská pedagogika. In J. Průcha et al. (Ed.), *Pedagogická encyklopedie* (s. 782–786). Praha: Portál.
- Landa, L. N. (1973). *Algoritmy a učení*. Praha: SPN.
- Mareš, J. (1998a). *Styly učení žáků a studentů*. Praha: Portál.
- Mareš, J. (1998b). *Styly učení u žáků a studentů*. Praha: Portál.
- Mareš, J. (1998c). Využití dětské kinetické kresby k diagnostice žákovy učení. In G. Švejda (Ed.), *Sborník z VI. konference ČAPV* (s. 39–45). České Budějovice: PedF JČU.
- Mareš, J. (1998d). *Sociální klima školní třídy*. Přehledová studie. Praha: Institut pedagogicko-psychologického poradenství. Dotisk 2006.
- Mareš, J. (2000a). Sociální pedagogika a sociální lékařství: shody, rozdíly, otazníky. In *Sociální pedagogika jako vědecká a společensky uživatelná disciplína* (s. 17–25). Brno: PedF MU.
- Mareš, J. (2000b). Pedagogicko-psychologické práce publikované v letech 1951–2000. 1. část. *Pedagogika*, 50(4), 365–405.
- Mareš, J. (2001a). Pedagogicko-psychologické práce publikované v letech 1951–2000. 2. část. *Pedagogika*, 51(1), 70–131.
- Mareš, J. (2001b). Humor při vyučování. *Učitel matematiky*, 4(2), 92–101.
- Mareš, J. (2002). Pedagogicko-psychologický výzkum založený na obrazovém materiálu. *Československá psychologie*, 45(2), 120–137.
- Mareš, J. (2005). Tradiční a netradiční podvádění ve škole. *Pedagogika*, 55(4), 310–335.
- Mareš, J. (2006). *Manuál pro tvůrce a uživatele studentského posuzování výuky*. Praha: Karolinum.
- Mareš, J. (2007). Využití kinetické kresby v pedagogické psychologii. In H. Gajdošová (Ed.), *Kvantitativní přístup a metody ve vědách o člověku* (s. 64–70). Praha: Centrum adiktologie Psychiatrické kliniky 1. LF UK a VFN a sdružení Scan.
- Mareš, J. (2008). Medicína a pedagogika: podněty pro pedagogický výzkum. In T. Svatoš & J. Doležalová (Eds.), *Pedagogický výzkum jako podpora proměny současné školy* (s. 13–39). Hradec Králové: Gaudeamus.
- Mareš, J. (2009). Edukace založená na důkazech: inspirace pro pedagogický výzkum i školní praxi. *Pedagogika*, 59 (3), 232-258.
- Mareš, J. (2010). Kvalita života žáků a škola. *Pedagogika*, SK, 1 (1), 47-72.
- Mareš, J. (2011). Obrazové materiály a e-learning. In J. Kapounová & K. Kostolányová (Eds.), *Information and Communication Technology in Education*. Ostrava: Ostravská univerzita, 17-34.

- Mareš, J. (2012). *Posttraumatický rozvoj člověka*. Praha: Grada.
- Mareš, J. (2013a). *Pedagogická psychologie*. Praha: Portál.
- Mareš, J. (2013b). Neviditelná skupina aneb Co s postdoktorandy? *Pedagogická orientace*, 23(1), 5–26.
- Mareš, J. (2013c). *Jak zpracovat přehledovou studii*. Hradec Králové: LF UK.
- Mareš, J. (2013d). Přehledové studie, jejich typologie, funkce a způsob vytváření. *Pedagogická orientace*, 23(4) 427–454.
- Mareš, J. (2015). Tvorba případových studií pro výzkumné účely. *Pedagogika*, 65(2), 113–142.
- Mareš, J. (2018a). Odpor učitele ke změnám ve škole a školství. *Pedagogika*, 68(2), 173–200.
- Mareš, J. (2018b). Odpor zdravotníků vůči změnám ve zdravotnictví. *Kontakt*, 20(3), 284–294.
- Mareš, J. (2022). Rozdíly ve zdravotním stavu žáků a jejich dopady na fungování žáků ve škole. *Pedagogika*, 72(1), 95–128.
- Mareš, J. et al. (1997). *Dítě a bolest*. Praha: Grada.
- Mareš, J. et al. (2001, 2002, 2003). *Sociální opora u dětí a dospívajících I, II, III*. Hradec Králové: Nucleus.
- Mareš, J. et al. (2006, 2007, 2008). *Kvalita života dětí a dospívajících I, II, III*. Brno: MSD.
- Mareš, J., & Gavora, P. (1999). *Anglicko-český pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- Mareš, J., & Ježek, S. (2006). Kvalitativní metody pro diagnostiku psychosociálního klimatu školy. (1. a 2. část). *Pedagogická revue*, 58(1), 30–45; 58(2), 127–141.
- Mareš, J., & Ježek, S. (2012). *Klima školní třídy – dotazník pro žáky*. Praha: Národní ústav pro vzdělávání.
- Mareš, J., & Křivohlavý, J. (1990). *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Praha: SPN.
- Mareš, J., & Křivohlavý, J. (1995). *Komunikace ve škole*. Brno: Masarykova univerzita.
- Mareš, J., & Marešová, J. (2000a). Dětská bolest. *Bolest*, 3(Suppl. 1), 121–129.
- Mareš, J., & Marešová, J. (2000b). Rodiče jako posuzovatelé dětské bolesti. *Bolest*, 3(3), 135–139.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (1995). *Pedagogický slovník*. Praha: Portál.
- Průcha, J., Walterová, E., & Mareš, J. (2013). *Pedagogický slovník*. Sedmé, aktualizované a rozšířené vydání. Praha: Portál.
- Walterová, E. (2013). Moje pedagogika. In V. Ježková (Ed.), *Srovnávací pedagogika. Jubilejní kaleidoskop k 70. narozeninám Elišky Walterové* (s. 127–162). Praha: PedF UK.

prof. PhDr. Eliška Walterová, CSc.

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání;

e-mail: eliska.walterova@pedf.cuni.cz